

20. sajandi kirjandus

Jan Kaus

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

JAN KAUS

20. sajandi kirjandus. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud ANNE KIVIMÄE, LEENA KURVET-KÄOSAAR

Küsimused ja ülesanded koostanud LEA TOOMING

Toimetanud MAARJA VALK

Keeletoimetaja PIRET PÖLDVER

Kujundaja HEIKO UNT

Fotod ja illustratsioonid

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivi digifotokogu (9, 11, 12, 14, 15, 16, 28, 32, 100), Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv (29); Eesti Rahvusringhäälingu fotoarhiiv (100); Scanpix Baltics: Egert Kamenik (83), Elmar Rauam (24); Postimees (Margus Ansu: (9); Peeter Langovits: (9, 12, 89, 94), Sille Annuk (91)); SL Õhtuleht (Aldo Luud (84), Arno Saar (84, 87, 96)), Poola presidendi kantselei arhiiv (72), (99); Rahvusarhiivi filmiarhiiv (32), Teatri- ja Muusikamuuseumi kogu (80); United Archives GmbH / Vida Press OÜ (40), Zoonar GmbH / Vida Press OÜ / Alamy (49, 77), pictureline / Vida Press OÜ / Alamy (60), INTERFOTO / Vida Press OÜ / Alamy (113), Jean-François Rault/Kipa/ Vida Press OÜ / Corbis (78), Sophie Bassouls / Sygma / Vida Press OÜ Corbis (31), Wikimedia Commons: 11, 18, 19, 21, 23, 26, 34, 36, 37, 39, 43, 44, 46, 48, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 76, 80, 92, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 116; Ave Maria Mõistlik (84), Bengt Oberger (110), David Shankbone (110), Gerbil (98), Magnus Manske (99), Marcelo Noah (62), Reggio Calabria ülikool (113), Uli Kaiser (105), Valepert (110) © Jorge Luis Borges, 1945 used by permission of The Wylie Agency (UK) Limited.

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN: 978-9949-9638-9-8

Autoriõigus: © **Maurus Kirjastus OÜ**, 2015

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, üldnumber 697 1011, mobiil 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

20. SAJANDI KIRJANDUS

Jan Kaus

2015

SISUKORD

Sissejuhatuseks	6
1. Kirjanduse mõistetavus: Oskar Luts ja Andrus Kivirähk	8
2. Rühmitused ja isiksused Eesti kirjanduses: Noor-Eesti. Suits ja Tuglas	11
3. Rühmitused ja isiksused Eesti kirjanduses: Siuru ning Under. Arbujad ning Alver ja Talvik	14
4. Vabavärsi ajalugu I: futuristid Marinetti ja Majakovski	18
5. Vabavärsi ajalugu II: modernismi tipp hetk ja T. S. Eliot	20
6. Sürrealism Euroopas ja Eestis: Ilmar Laaban	23
7. Romaan kui sümfoonia I: Marcel Proust ja taasleitud aeg	26
8. Romaan kui sümfoonia II: Tammsaare tõde ja õigus	28
9. Odüsseia kestab: Toomas Nipernaadi	31
10. Naisvaatepunkt: Virginia Woolfi pärand	34
11. Mis on naisluule? Anna Ahmatova ja Sylvia Plath	36
12. Kadunud põlvkond: Hemingway ja Fitzgerald	39
13. Gogoli pärand: Bulgakov, Harms, Jerofejev	42
14. Dostojevski pärand: Pasternaki „Doktor Živago“	46
15. Eesti kirjandus maailma peal: Ristikivi näide	48
16. Romaan kui sümfoonia III: James Joyce'i üks päev ja tuhat lehekülge	51
17. Indiviid ja maailm: Kafka	54
18. Indiviid ja maailm: Eksistentsialism	56
19. Absurditeater: Beckett	59
20. Indiviid ja maailm: biitnikud	62

21. Kirjandus kui stiil: Céline'i pärand	64
22. Kirjaniku looming ja isik: Federico García Lorca	66
23. Romaan kui sümfoonia IV: tulised vaidlused Thomas Manni Völumäel	69
24. Kirjandus ja Auschwitz: Czesław Miłosz	71
25. Kirjandus ja ebaõiglus: George Orwelli näide	74
26. Kirjandus ja ebaõiglus: Nabokovi näide	76
27. Modernism ja postmodernism: John Fowlesi näide	78
28. Värvikad poeedid ühiskondlikus halluses: Alliksaar ja Viiding	80
29. Kuldsete kuuekümnendate kassetid: Kaplinski ja Runnel	83
30. Ühiskondlik modernism ENSVs: Arvo Valtoni novellid	86
31. Psühholoogiline modernism ENSVs: Vahing ja Unt	89
32. Eesti ja maailm: Sergei Dovlatov	92
33. Eesti ajalugu eesti romaanis: Kross ja Traat	94
34. Maailma ajalugu Soome kirjanduses: Mika Waltari	97
35. Inimsuhted rambivalguses: Strindbergist Bergmanini	99
36. Ulmekirjanduse üha suurem roll	104
37. Maailmajao-suurune kirjandus: maagiline realism	107
38. Postkolonialistlik kirjandus: Uue Maailma ähvardus	109
39. Kirjanduse Paabeli raamatukogus I: Umberto Eco „Roosi nimi“	112
40. Kirjanduse Paabeli raamatukogus II: Jorge Luis Borges	115
Lugemiseks	118
Kirjandust arvudes	152
Sõnaseletusi	170
Kasutatud allikad	175

HEA ÕPIKU KASUTAJA!

Käesoleva õpiku metoodiline lähene-mine on väga lihtne, tõukudes seisukohast, et kirjanduse keskmes on lugu. Kirjandus pole mingi imeasi, vaid üks inimlik viis oma olemasolu kirjeldada ja seda endale jutustada. Loomulikult on kirjanduse mõtestamisel oluline teada ka ajaloolist tausta, kirjanduslugu, ja siinnegi raamat püüab – nagu õpikule kohane – heita pilku kirjandusloo ühele äärmiselt kirevale ja huvitavale lõigule. Kuid mitte ainult.

Õpikut kirjutades lähtusin kahest impul-sist, mis asetusid justkui kaalukaussidele. Esimest neist võiks nimetada **valgustuslikuks** – vajaduseks rääkida kirjandusest kui erinevate hoovuste, ideede, stiilide ja mui-dugi isiksuste ehk kirjanike ajaloost; sellest, kuidas ideed ja mõjud üksteisega põrkuvad või üksteisest välja kasvavad. Valgustusliku algeta pole võimalik üht õpikut ettegi kaju-

tada. Aga vähemalt sama oluline tundus mulle teine, **humanistlik** impulss. See võimaldab kõikvõimaliku andmestiku ja kronoloogia varjus või kõrval esitada küsimuse: mida mingi teos mulle ütleb? Mida ta ütleb minu, minu lähedaste ja mulle võõraste elu kohta? Kuhu ta mind juhib või paiskab? Kuidas ta mind muuta tahab? Mida räägib ta mulle neist asjadest, mis mind teiste inimestega ühendavad – vajadusest olla mõistetav, olla kellegi lähedal ning hirmust üksi jääda ja ära kaduda? Kuidas õpetab ta mind ennast ja maailma mitte liiga kergelt, aga ka mitte liiga tõsiselt võtma?

Just seetõttu, et siinse õpiku kaalukaussid on õrnalt, aga siiski tajutavalt kaldu humanistliku lähenemisviisi poole, leiab siit faktide ja kronoloogia kõrvalt ka üsna mitu varjamatult isiklikku seisukohta ja nägemust. Miks? Sest vastupidiselt valgustuslikule ajendile, mis peab alati arvestama kirjan-dusliku kaanoniga, on humanistlikus vaatepunktis vähem nõudlikkust. Nii mõnigi üksikteosele keskenduv peatükk sai kirjutatud, lähtudes sellest, et autori vaatepunkt ei kutsuks teost ainult lugema, vaid pakutud vaatepunkti enda üle mõtisklema.

Siin õpikus on mõtteid, millega mitte ainult ei saa, vaid tulebki vaielda. Seda on oodatud tegema nii õpetajad kui ka õpilased. Teie suuremale osalusele on suunatud ka tööülesanded, mis tähendab, et õpiku peatükk ei ole mõeldud pelgalt teadmiste ammutamiseks, vaid pigem neist tõukumiseks, iseseisvaks tööks, lisateadmiste otsimiseks ja õpikuteemade mõtestamiseks oma arusaamadest ja teadmistest lähtuvalt.

Selline lahendus rajaneb mu veendumusel, et hea kirjandus on oma olemuselt erinevate vaatepunktide maailm. Kirjandus võikski meile õpetada, et maailm on alati meie kujutlustest keerulisem ning musta ja valge vahel on lugematul hulgal pooltoone. Samas see ei tähenda, et must ja valge poleks olulised. Niisiis saab head raamatut lugeda mitmeti, nii nagu elu ennast saab näha ja elada mitmeti. Teosed on seosed. Ja mida need seosed meile näitavad? Paljusid asju, aga kõigepealt muidugi seda, et inimesed on samal ajal üksteisest täiesti erinevad ja üksteisega hämmastavalt sarnased.

Head seoste avastamist!

JAN KAUS

Abiks õpiku kasutamisel

„20. sajandi kirjanduse“ õpiku üks eesmärke on suunata õpilast ise mõtlema ja ise avastama. Seetõttu tuginevad nii mõnedki õpikuülesanded internetimaterjalidele. Töö lihtsustamiseks on neile ülesannetele lisatud ruutkood. Peale selle on iga peatüki lõppu koondatud lisamaterjalide loend. Mõned viited on mõeldud õpilasele tunnis uurimiseks-tutvumiseks, seega on neilegi viidetele lisatud ruutkood. Samas on õpikus viiteid, mida õpetaja saab kasutada tunni mitmekesistamiseks. Õpetaja töö hõlbustamiseks oleme koondanud kõikide lisamaterjalide lingid kirjastus Mauruse veebilehele õpikututvustuse juurde.

1 KIRJANDUSE MÕISTETAVUS:

Oskar Luts ja Andrus Kivirähk

Kuidas kirjeldada kirjandust? Üks võimalus on tõmmata paralleel demokraatiaga. Võrreldes teiste loominguliste tegevustega on kirjandus väga demokraatlik ja avatud. Kui kunsti tegemiseks, musitseerimiseks või teatrilaval esinemiseks on vaja erioskusi, mis tähendab vastava eriala omandamist, tehnilise võimekuse viimistlemist, siis kirjandus on palju vabam. Eestis eksisteerib Kunstiakadeemia ja Muusikaakadeemia, aga Kirjandusakadeemiat mitte. Igaüks, kes oskab lugeda ja kirjutada, võib proovida kätt ka ilukirjandusega ning tal on palju suurem võimalus enda loomingule vastukaja leida kui näitlejana, kel puudub teatriharidus.

Kirjanduses on nagu igal pool mujalgi – mõnel kirjanikul ja raamatul läheb paremini kui teisel. Laias laastus võib väita, et on kirjanikke, keda armastavad asjatundjad, näiteks kriitikud või kirjandusteadlased, aga kellega laiem publik mõnikord kontakti ei leia. On ka vastupidi – kirjanikud, kelle raamatuid loetakse palju ja pidevalt, aga keda kirjanduskriitika või -teadus niisama kõrgelt ei hinda.

Kuid mõned kirjanikud on sellised, keda armastab nii suurem lugejaskond kui ka tunnustavad eriala asjatundjad; kes on laiemalt mõistetavad, seades sedasi paika teatud ideaali: kirjandus, mis on samaaegselt nii kõnekas kui ka lihtsalt mõistetav. Mõnikord tunnustatakse selliseid autoreid koguni nii suures mastaabis, et neid saab kutsuda **rahvakirjanikeks**. Eesti kirjandusloost leiame ühe ideaalse rahvakirjaniku nii 20. sajandi algusest kui ka lõpust. Need on **Oskar Luts** (1887–1953) ja **Andrus Kivirähk** (1970). Loomulikult pole nad ainsad autorid, kelle kohta annab rahvakirjaniku nimetust kasutada. Nendeks saab nimetada kõigepealt muidugi A. H. Tammsaaret ja Eduard Vildet, kelle olulisus on samamoodi meie rahvuslikku mälli talletunud. Pisut provotseerivalt võib väita, et filosoofilise Tammsaare ja mitmekülgse Vilde olulisust teadvustatakse mõnevõrra rohkem, kui seda realselt järele proovitakse.

Kas on miski, mis ühendab Oskar Lutsu ja Andrus Kivirähki üle neid lahutavate aastate? Mis teeb kirjanikust tõelise rahvakirjaniku?

Rahvakirjanikud **Oskar Luts** ja **Andrus Kivirähk**. Mõlemat kirjanniku ühendab humoorikas kirjutamisstiil, oskus luua värvikaid karaktereid ja olla edukas eri kirjandusžanrites. Mõlemad kirjanikud on kirjutanud lastejutte, olnud edukad nii proosa- kui ka näitekirjanikuna.

Esiteks. Rahvakirjaniku raamatud on sedavõrd populaarsed, et nendes esinevad tegelaskujud hakkavad elama täiesti oma elu. Omal moel väljuvad nad raamatu-kaante vahelt ning neist räägitakse justkui päriselt elavatest inimestest. Nad on suuremad mitte ainult elust, vaid ka kirjandusest. Nad hakkavad esindama teatud kindlat elutunnetust, teatud inimtüüpi. Oskar Lutsu **Palamuse-lood** on selliseid karaktereid täis. Arno Tali kehastab tundlikkust ja melanhooliat, Joosep Toots eluröömsat ettevõtlikkust, Jorh Aadniel Kiir inimlikke pahesid eesotsas kadeduse ja valelikkusega, Raja Teele naiseliku võlu, mis köidab mehi samapalju, kui neid vaevab või eksitab, Tõnisson kehastab maamehelikku jonni. Andrus Kivirähk aga mõtles eelmise sajandi lõpul välja **Ivan Orava**, toriseva eesti mehe, vana vabadusvõitleja ja möödunud idealiseeriva rahvuslase – jällegi inimtüübi, kellesarnaseid on igaüks oma elus kohanud. Rääkimata romaani „**Rehepapp**” nimitegelasest, kelle hoiak ja eluvaade arvatakse olevat lausa rahvuslikult kõnekad ning kelle karakter on andnud juba varem eesti keeles eksisteerinud sõnale uue tähenduse.

Ivan Orav (1.9.1908–9.6.2009) ilmus esmakordselt lugeja ette 1992. aastal Päevalehe huumorirubriigis ja viimast korda 2009. aastal samuti Päevalehes, kus tema looja Andrus Kivirähk avaldas teate kuulsalt vabadusvõitleja lahkumisest. Kuigi alguses lõi Kivirähk kirjandusliku karakteri, hakkas see tegelaskuju oma elu elama näitleja kehastuses. Nimelt lavastati 1994.–1995. aastal teleseriaal „Vabariigi valvur”, kus Ivan Oravat kehastas Andrus Vaarik. Pärast seda on valminud veel mitu telelavastust, lisaks on Ivan Oravat kohatud nii mõnelgi populaarsel seltskonnaüritusel.

Pildil Ivan Orav esinemas „Kuldse Trio” kontserdil.

Teiseks. Rahvakirjaniku rahvalähedus ja populaarsus põhineb lihtsatel asjadel. Näiteks oskab rahvakirjanik olla humoorikas, inimesi naerma ajada. Joosep Tootsi sekeldused ja Jorh Aadnieli äpardused nii koolis kui ka täiskasvanupõlves on niivõrd meelde jäävad, et võivad otsapidi igapäevases keelekasutuses välja lüüa. Omamoodi kõnekas on fakt, et kui näiteks Eduard Vilde või A. H. Tammsaare nimelisi preemiaid antakse igal aastal kirjandusteostele, siis tänapäeval kannab Eesti kõige olulisem huumoripreemia Oskar Lutsu nime. Paljuütlev on seegi, et 1994. aastal pälvis selle preemia Andrus Kivirähk. Ivan Orav võimaldas Kivirähkil harrastada musta huumorit – teha Eesti lähiajaloo valusate ja ülevate sündmuste arvel pööraselt häbematu nalja.

Kuna rahvakirjanike looming on tänu eriti selgepiirilistele karakteritele ja naljasoonele kergelt loetav ja paljudele mõistetav, sobivad nad ideaalseks sissejuhatuseks kirjanduse mõõtmatusse maailma, selle mõistmisse ja mõistetavusse.

Ülesandeid

1. Nimeta nähtusi teistest kultuurisfääridest, mida võiks võrrelda rahvakirjanike fenomeniga. Leia ühiseid tunnuseid. Põhjenda.
2. Millise kirjandusliku karakteriga O. Lutsu loomingust on sul kõige kergem samastuda? Kirjuta „Kevade” tegelase ja enda võrdlev analüüs.
3. Millisesse kirjandusloo perioodi kuulub O. Lutsu looming? Kes olid ta tähtsamad kaasaegsed autorid?
4. Võrdle O. Lutsu memuaristikat mõne tänapäeva autori elulooraaumatuga. Milliseid erinevusi märkad?
5. Leia põhjendusi kivirähkilikule vaatenurgale ajaloo või folkloorsete allikate tõlgendamisel (võta aluseks näiteks „Ivan Orava mälestused”, „Rehepapp” vm teos).
6. Mida tähendab sõna *rehepapp*?
 - Uuri internetist, millises kontekstis seda sõna kasutatakse.
 - Kui võrd see kontekst haakub romaani „Rehepapp” nimitegelasega?

Lisamaterjale

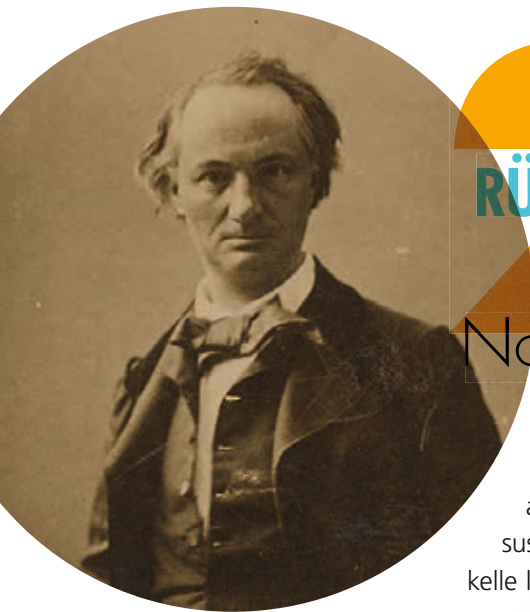
Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb.
Uuri, mida on kirjutatud Oskar Lutsu kohta.¹

Youtube. Vaata Mart Juure ja Andrus Kivirähki vestlust raamatu „Maailma otsas. Pildikesi heade inimeste elust” esitlusel.²

ERRi arhiiv. Kuula Oskar Lutsu vestlust ajakirjanik Karin Raskiga (8.11.1947).

ERRi arhiiv. Vaata lühinäidendit „Meri ja Orav”.

RÜHMITUSED JA ISIKSUSED EESTI KIRJANDUSES:

Noor-Eesti. Suits ja Tuglas

Mõjukas prantsuse kirjanik **Charles Baudelaire** tõi luulesse üksinduse, kõdunemise, dekadentsi ja lootusetuse teemad. Tema peateos „Kurja lilled” põhjustas alguses skandaali, kuus luuletust keelati põhjusel, et need solvavat ühiskondlikku moraalitunnet.

Félix Nadari foto, 1. jaanuar 1855.

Sümbolism polnud muidugi ainus kirjanduslik suund, mis avaldas 20. sajandi alguse eesti kirjandusele mõju. Kuid kui 1905. aastal ilmus esimene **Noor-Eesti** album, sisaldas see Johannes Aaviku esseed Baudelaire'ist. See oli osa Noor-Eesti programmist uuendada eesti kirjandust ja varasemast distantseeruda.

Noor-Eesti esimese albumi kuulsaima lause autor on luuletaja **Gustav Suits** (1883–1956): „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!” Selles lauses ilmnevad hästi Noor-Eesti tegevuses põimunud kolm taotlust: rahvuslik, euroopalik ja individuaalne.

Gustav Suits kuulus nende eestlaste põlvkonda, kel avanes esmakordselt võimalus õppida Eestist väljaspool. Suits sai hariduse Tartu ja ka Helsingi ülikoolist. Gustav Suits on kirjandusloos tuntud eelkõige rühmituse Noor-Eesti vaimse juhina ja luuletajana, kuid ta töötas palju aastaid Tartu ülikoolis eesti ja üldise kirjandusloo õppejõuna, hiljem ka professorina. 1944. aastal emigreerus Suits Rootsi, ta on maetud Stockholmi metsakalmistule.

Pildil Gustav Suits üliõpilasena 1907. või 1908. aastal.

Gustav Suuts, „Tuulemaa”.

Noor-Eesti, 1913.

Friedebert Tuglas,

„Novelle ja miniatuure”.

Eesti Raamat, 1978.

Vt ka lisamaterjale lk 13.

Selles üsna laia tegevusega ja hajusas rühmituses, mis korraldas lisaks kirjandusõhutele ka näiteks vestlusringe ja kunstinäitusi, põimusi ja pörkusi mitmed vastandlikud huvid, sh rahvuslik konservatism ja vaimustumine sotsialistlikest ideedest. Gustav Suutsu peetakse praeguseni rühmituse juhtfiguuriks. Tema luulekogu „**Tuulemaa**” (1913) ammutas samuti inspiratsiooni sümbolismist. Sellele viitab juba raamatu pealkiri, andes edasi erinevate luuletuste ühiseid, aga ka vastandlikke motive: tuulele avatud kodumaa ja sellest eemalviibiva autori rahutu hing, ebakindlustunne, aga samas ka loodustaju, teadlikkus looduse ja inimese algsest ühtekuuluvuse- ja kõiksustundest.

Noor-Eesti üks silmapaistvamaid kujusid oli **Friedebert Tuglas** (1886–1971), kes kuulus ka Siurusse. Tuglas oli tõeliselt mitmekülgne natuur: novelli- ja romaanikirjanik, esseist, kirjandusteadlane ning kirjanduselu suunaja, kelle paljudel algatustel – näiteks kirjandusajakiri Looming või Eesti Kirjanike Liit – on praegugi kirjanduselus oluline roll. Tuglas on kirjutanud mõned eesti kirjanduse tuntumad novellid, ennekõike tasub mainida sümbolistlikku mõistujuttu „**Popi ja Huhuu**” (1914), mis on segu vaimukast isanda ja orja teemat kasutavast muinasjutust ja aegumatust poliitilisest allegooriast. Koer Popi ja ahvipärdik Huhuu jäävad ilma isandata. Huhuu pääseb puurist välja ja hakkab endist peremeest mängima, tekitades korraliku kaose, aga kuna Huhuu on võtnud endale inimese rolli, hakkab Popi teda teenima, kuni alkoholi kuritarvitanud ahv kõik õhku laseb.

Friedebert Tuglas oli Gustav Suutsu kõrval üks 20. sajandi eesti kultuurielu juhtivaid tegelasi. Peale Noor-Eesti oli ta seotud kirjanduslike rühmituste Siuru ja Tarapita asutamisega, tegutses kirjaniku, kirjanduskriitiku, tõlkija ja kirjandusteadlasena.

Kui Isand lahkub kodust, muutub täielikult sinna jäänud loomtegelaste elu. Ahv Huhuu võtab üle peremehe rolli, kuid ei oska seda samamoodi välja kanda nagu tema isand, ja tema tegevus põhineb dramaatilise lõpp-lahendusega.

Pilt Eesti Draamateatri etendusest „Popi ja Huhuu”.
Popi – Taavi Teplenkov, Huhuu – Tiit Sukk.

„Popi ja Huhuu” näitab ainult üht Tuglase otsiva ja katsetava vaimu külge. Autobiograafiliste sugemetega romaan „**Felix Ormusson**” (1915) on üks tõeliselt kihiline teos ning liigutab südant ja mõtteid ka sada aastat hiljem. Selle raamatuga hakkas Tuglas sümbolismist eemalduma, kuid tegi seda samas sümbolistlike võtete kaudu. Tegu on kirgliku armastuslooga, mille keskmes on armastuskolmnurk Ormussoni ja kahe kauni õe, kahekümne seitsme aastase abielunaise Helene ja kaheksateistaastase Marioni vahel – öeldagu pärast selle romaani lugemist veel, et eesti mees on tuim. Aga süžee jääb siin vastuolulise, ennast himuraks mungaks nimetava Ormussoni enesepeegelduste varju. Tuglas kirjeldab haaravalt teadvuse erinevaid seisundeid, kaardistades tunnete olemust: neid on palju, nad räägivad sageli üksteisele vastu. Ormussoni mõtted ja tunded liiguvad joovastusest meeleheiteni, jumaldamisest põlgamiseni. Kõige selle tundemõllu taustal paistab silma Tuglase võime analüüsida kujutlusvõime eeliseid ja nõrkusi. Ühelt poolt annab Ormussoni pilk Eesti suvele ja sügisele erakordsed värvid, teisalt aga tekitab fantaseerimine illusioone, sunnib „armastuse magusa leegi” käes piinlevat noormeest tegelikkusest irduma. Inimene kangastub selles unenäolises romaanis tõelise saladusena, kellel aga pole reaalsuse eest siiski pääsu.

Ülesandeid

1. Ajaliselt lähestikku ilmuvad 19. sajandi keskpaiku Charles Baudelaire'i luulekogu „Kurja lilled” (1857) ja eesti rahvusliku romantismi suurkuju Lydia Koidula esikkogu „Vaino-lilled” (1866).

- Võrdle Koidula luuletust „Kaugelt koju tulles” (vt kirjanduslugu.edu.ee) ja Baudelaire'i luuletust „Hämarus” (vt Loomingu Raamatukogu, 1967).
- Iseloomusta kummagi autori vaatepunkti kujutatava keskkonna suhtes.

2. Tutvu sümbolistidele lähedase mõtleja, Vana-Kreeka filosoofi Platoni ideedefilosoofiat ilmetava koopamüüdiga.

- Kirjuta lühiarutlus teemal „Platonilt Ernst Enno tee-kujundi mõistmiseks”.

3. Leia Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist Digar üks Ernst Enno sümbolistlik luuletekst. Vali tekstist sümbolina tajutav märksõna ja kirjuta selle võimalike tähendusseoste kohta lühiarutlus.

4. Loe läbi Tuglase romaani „Felix Ormusson” 19. peatükk (vt nt Digarist) ja analüüsi peategelase läbielamisi: mis on neis kujutluslik, mis tegelik? Kumb on ülekaalus?

5. Kirjuta referaat teemal „Tuglas Eesti kirjanduselu vaimse keskmena”.

6. Leia Eesti kirjandusloomisest veebist „Kreutzwaldi sajand” Noor-Eesti I album ning kommenteeri avaldatud välisautorite valikut.

Lisamaterjale

Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Loe kogumikust „Paar sammukest” (11.2.1998) Gustav Suitsu kirju Aino Kallasele.¹

ERRi arhiiv. Kuula 1961. aastal tehtud raadiointervjuud Tuglasega, saade „Meie silmapaistvaid inimesi”.²

Loe Gustav Suitsu „Tuulemaad” täistekstina Eesti Kirjandusmuuseumis ja Rahvusraamatukogu andmebaasis.

Loe Fridbert Tuglase „Felix Ormussoni” täistekstina Eesti Kirjandusmuuseumis ja Rahvusraamatukogu andmebaasis.

RÜHMITUSED JA ISIKSUSED EESTI KIRJANDUSES:

Siuru ning Under. Arbujad ning Alver ja Talvik

Noor-Eesti ideid ja taotlusi kandis edasi 10. juulil 1917 moodustatud **Siuru**, mis oli Noor-Eestist kirjanduskesksem, sest nende loomingus ilmnis üha selgem soov väljendada isiklikke tundeid, praktiseerida isiksuse tundeavaldust ning isegi hedonismi ja maiseid rõõme. Ühelt poolt ehmatas avalikkust Siuru väikekodanlust ärritav boheemlus, teisalt aga olid nad populaarsed tänu nende loomingus väljendunud üldinimlikule soovile järgida oma südame sundi. Siuru on siiani Eesti kultuuriloos erakordselt kõnekas rühmitus, kuna selle tuumiku autorid on kõik äärmiselt olulised, nende hulgas õpiku eelmises peatükis tutvustatud Friedebert Tuglas. Sinna aga kuulusid ka saajandialguse olulised luuletajad Henrik Visnapuu, Johannes Semper ja August Alle ja oma proosaloomingu poolest tuntud August Gailit.

Kirjanduslik rühmitus **Siuru** võitis oma vabameelse-avameelse loominguga kiirelt paljude südamed, kuid ärritas konservatiivsemat lugejat. Rühmitus lagunes kiiresti, kui 1919. aastal avaldas Visnapuu Underit pilkava pamfleti. Pärast seda liikmeskond küll muutus: Visnapuu ja Gailiti asemel liitusid August Alle ja Johannes Barbarus, kuid Siuru lõpetas peagi oma tegevuse – muutunud olid ka aeg ja kirjanike loominguks taotlused.

Marie Under on üks silmapaistvamaid eesti naisluuletajaid, kelle loomingus põimuvad modernistlik ja klassikaline, sümbolistlik ja realistlik. Underi jaoks oli pöördeline töö „Teataja” toimetuses, kus ta tutvus Eduard Vilde ja Ants Laikmaaga. Underi tuntus sai alguse koos kirjandusliku rühmitusega Siuru. Oma pagulasperioodi veetis Marie Under koos abikaasa Artur Adsoniga Rootsis Stockholmis.

Siuru puhul on oluline eraldi nimetada nende ainsat naisliiget. **Marie Underi** (1883–1980) esikkogu „**Sonetid**” (1917) tõusis kohe esile oma elurõõmu ja meelelisusega. Underi käsitles saai armastus erakordse, peaaegu eksootilise värvi. Luulekogu paistis silma värvi- ja detailirohkusega, lilleõied on lopsakad ja riided luksuslikud. Eks seegi oli väljakutse valitsevale maitsele. Muidugi esineb Underi loomingus erinevaid faase ning kuna tema oli üks neid autoreid, keda Teine maailmasõda sundis Eestist põgenema ja elu paguluses lõpetama, võimenduvad tema hilisemas loomingus ka tõsisemad, lausa sünged motiivid. Juba ekspressionistlik luulekogu „**Hääl varjust**” (1927) annab aimu Underi maailmavaatelistest avarumistest, sellest leiab nii realistlikke kui ka sümbolistlikke jooni, linnapilte ja sisekaemusi ning silma hakkab elu tumedamate poolte teadvustamine. Saksa okupatsiooni ajal kirjutatud „**Mureliku suuga**” (1942) sisaldab aga juba otsest ohutunnet, kuigi seda esitatakse loodussümbolika kaudu.

1938. aastal ilmus antoloogia pealkirjaga „**Arbujad**”. See koondab enda alla luuletajaid, kelle jaoks oli oluline luuletuste vormi ja sisu vaheline tasakaal. Arbujad hindasid kultuuriteadlikkust ja eruditsiooni. Kuigi nende luule

üldjoontes ei eira igapäevaseid teemasid ja sotsiaalset tundlikkust, ei piisa sellest poeetilise terviku loomiseks. Oluline on puudutada sümbolite ja kujundite kaudu suuri, filosoofilisi ja religioosseid teemasid. Arbujate luules on kesksed autorid **Heiti Talvik** (1904–1947) ja **Betti Alver** (1906–1989). Talvik oli väga enesekriitiline autor, kelle elutee katkes noorelt, ning jõudis seetõttu avaldada ainult kaks luulekogu: „**Palavik**” (1934) ja „**Kohtupäev**” (1937).

Marie Under, „Mureliku suuga”, 1942. Eesti Kirjastus.

Antoloogia „Arbujad” kaas.

Kirjandusliku rühmituse **Arbujad** tuumiku moodustasid abi-kaasad **Heiti Talvik** ja **Betti Alver**. Mõlemad kuulusid ka Eesti Üliõpilaste Seltsi Veljesto, oma asutamisest alates just kirjandus- ja kultuuritegelasi koondava üliõpilasühenduse ridadesse.

Neis kogudes ilmnevad Talviku metafüüsilised huvid, sund esitada luule kaudu suuri küsimusi olemasolu piiride kohta ja neid piire kombata, vabadusiha ja paratamatuse vastuolu, traagiline elu- ja ohutunne. Talvik suri pärast arreteerimist väljasaadetuna Siberi linnas Tjumenis. Talvikult pärinevad kuulsad read, mis iseloomustavad arbujalikkust kui sellist: „Meie kohus on sundida saledasse stroofi / elementide pime raev“.

Betti Alveri esimeses luulekogus „**Tolm**

ja tuli“ (1936) avaldub jällegi sümbolismi mõju – Alverit huvitavad inimhinge vastuolulised ja mõnikord mitte kõige meeldivamad sügavused. Kui Talvik kompab kõiksuse piire, siis Alverit kütkestab inimliku vastuolulisuse dramaatika, ta justkui laskub inimesistentsi sügavikesse, kuna vaimseid kõrgusi püüeldes ei saa kohkuda tagasi tumedate tungide ees. Alveri lausa barokset elutunnetust tasakaalustab keeleline täpsus ja isegi rangus.

Miks aga olid nii paljud väljapaistvad eesti kirjanikud seotud rühmitustega? Osalt oli põhjus praktiline: üheskoos oli lihtsam ennast kuuldavaks teha ja tegevust organiseerida. Siuru esimene avalik ülesastumine Estonia teatris oli ühtlasi loterii ja ball – õhtu tõi sisse 3000 krooni, mille abil sai hakata oma loomingut kirjastama. Seega on kirjanikudki mõistnud olla ettevõtlikud.

Ülesandeid

1. Tee Noor-Eestit ja Siurut võrdlev Venni diagramm.
2. Koosta valik Marie Underi luuletustest, nii et see kujutaks Sinu nägemust tekstide sisulisest muutumisest alates esikkogust kuni paguluses kirjutatud tekstideni.
3. Vali tõlgendamiseks ja omapoolsete kommentaaride kirjutamiseks üks arbujast kirjaniku luulekatkend:

*Meie kohus on sundida saledasse stroofi
elementide pime raev. (Heiti Talvik)*

*Ajal, mil virkus sind piiras,
julgesid olla sa siiras,
õnnelik, vaba ja laisk. (Betti Alver)*

*Aeg, millest me unistand, iial ei saabu.
Vea silmle kaabu
ja taandu eksiili. (Heiti Talvik)*

Betti Alver, „Tolm ja tuli“,
1936. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.

4. Loe läbi Heiti Talviku luuletused „Kaks kutset” (nt Heiti Talvik „Luuletused”, 1988, lk 139), „Õhtulaul” ja „Öö” (vt nt kirjanduslugu.edu.ee) ning vali üks tekst lähianalüüsiks. Võid toetuda lisatud küsimustele.

„Kaks kutset”

- Millist situatsiooni on selles luuletuses kujutluslikuna esitatud?
- Kelle kutsete vahel on inimesel elus valida? Sõnasta nende sümbolite võimalik tähendus.
- Millisel positsioonil asub luuletaja?
- Hinda luuletaja seisukohavõttude intensiivsust. Eelnevalt järjestage tugevusastmed: ebamäärane aimdus, käsk, sund, selge eelistus, soov, palve.
- Millise mõtte lisab viimane, eraldatud stroof?

„Õhtulaul”

- Mis juhtub õhtu saabudes?
- Leia tekstist mustale vastanduvaid värvitoone, tsiteeri: must (hiilib mustas mantlis mehi; ...) ↔ ...
- Millise tähenduse omandab kogu luuletuse kontekstis viimane lause: *Sest öös on asju, mille külge tark ei puutu?*

„Öö”

- Mis näib öös-olijale toimuvat? Leia igas luuletuse stroofis esinevatele sümbolitele võimalikke tähendusi.
- Millisena tajub luule-mina ööd?

Lisamaterjale

ERRi arhiiv. Kuula ETV saadet „Muuseumirott”, mis tutvustab kirjanduslikku rühmitust Siuru. I ja II.¹

ERRi Arhiiv. Kuula Hillar Palametsa ajaloo-
tundi Raadio2-s. Siuru I ja II.

ERRi arhiiv. Kuula Karin Saarseni intervjuud
95aastase Marie Underiga Stockholmi
haiglas, raadio Vaba Euroopa.

ERRi arhiiv. Kuula Hillar Palametsa saadet
„Ajaloostund” Raadio 2-s. „Arbujast
ja Heiti Talvikust”.

Postimees. Loe Erkki Luugi artiklit „Legen-
daarne Heiti Talvik” (16.7.2004).

ERRi arhiiv. Kuula Betti Alveri intervjuud
Edgar Valter Saksaga.

ERRi arhiiv. Kuula Betti Alveri 95. aasta-
päevale pühendatud saadet.

¹

4 VABAVÄRSI AJALUGU I:

futuristid Marinetti ja Majakovski

Vabavärss on luulevorm, mis ei järgi kindlaid riimi- ja rütmiskeeme. See on luule, millel võib riim ülepea puududa, mis võib jätta sageli mulje värsiridadeks murtud proosast. Tundub, et siin Eestiski nõuab vabavärss veel harjumist. Ometi on tegu luulelaadiga, mis läbib kogu 20. sajandi kirjandust, sest vabavärsi lugu on seotud modernismi tekkimise ja arenguga.

Modernistlike kirjandussuundade hulgas on üks, mis justkui nõudis ja eeldas luulekeele lihtsustamist. See on **futurism**. Nagu nimigi ütleb, on tegu tulevikku suunatud liikumisega. Futuristid ei soovinud rajada ainult esteetiliselt suunda, vaid muuta kogu ühiskonna poliitilist palet. Siiski seisis futurismi eesrinnas just kirjanikud ja kunstnikud. Tuleb tunnistada, et kirjanduse ja poliitika sidumine viis futurismi traagiliste tulemusteni.

Filippo Tommaso Marinetti oli kirjandusliku futurismi rajaja ja teoreetik. Ta oli itaalia luuletaja, kes avaldas oma loomingut nii inglise kui ka prantsuse keeles.

Futurismi sünnimaaks peetakse Itaaliat ja selle käilakuks **Filippo Marinettit** (1876–1944), kelle sulest ilmunud „**Loomise ja futurismi manifest**” (1909)

sõnastas paljud futurismiga seotud jooned. Marinetti meelest ei saanud kunst olla muud kui „vägivald, julmus ja ebaõiglus”. Futurism peab maailma uueks looma, aga mitte siidkinnates, vaid jõuga. Marinetti nimetas sõda *ainsaks hügieeniks*. Kindlasti tasub neid väljaütlemisi lugeda oma ajastu kontekstis, vastuseisus toona-sele Austria-Ungari impeeriumile. Aga Marinetti sõjakus tundub ka omajagu prohvetlik. Kõige kergem on marinettilikku maailmavaadet kujutada auto ja muuseumi vastuoluna. Muuseum on miinusmärgiline – vaimne surnuaed, kuhu koguneb ja kus kogub tolmu minevik. Selle vastand on auto – kiire, liikuv ja kaasaegne. Muuseum kehastab paigalseisu, auto arengut. Nii et futuristide sõjakusega kaasnes ka masinakultus, uute tehniliste saavutuste ja kõige urbanistliku eelistamine. Marinetti nägemuses pidanuks Veneetsiast saama vägev vabrikulinn.

Marinetti oli muuseas ka võrdlemisi julge ja ettevõtlik tüüp, kes kutsus kriitiku, kellega sattus vastuollu, duellile. Futuristide avalikud esinemised on

samuti legendaarsed. Marinetti pidas publiku vaenulikkude reaktsiooni meeldivaks, sest ta eelistas ootamatusi, spontaansust, intuiitvset käitumist nii laval kui ka saalis. Mõni futuristide temp oli lausa lapsik, näiteks pealtvaatajate toolide liimiga katmine.

Itaalia futurismi kõrval paistab silma vene futurism. Nemadki armastasid provokatiivseid avalikke esinemisi: redised ja porgandid nõõpaukus, näomaalingud ja ekstravagantsed riided. **Vladimir Majakovski** (1893–1930), kellest sai vene futurismi vapiloom, oli enesekindla oleku ja mõnikord lausa ülbete maneeridega muljetavaldav mees. Väljanägemine oli kooskõlas Majakovski luulelaadiga. See oli selgelt minakeskne, luuletaja kangastub Majakovski tekstides prohvetina, töökuulutajana, kes on tulnud maha rebima kopitanud arusaamu ja purustama tohletanud ühiskonnakorda. Sellega on omamoodi vastuolus teine futuristlik püüdlus: kõnele da lihtsas, vabavärsilises ja rahvalikus keeles, mis oleks mõistetav laiadele rahvahulkadele. Majakovski kõnelaad oli seotud tema poliitilise programmiga: luule peab aitama teostada revolutsiooni ja luua ühiskondlikku korda uueks. Ometi tegid kõik need jooned Majakovskile karuteene. Uus ühiskonnakord, mida ta kuulutas, pidi ta hävitama – Majakovski oli kommunistliku režiimi jaoks liiga mänguline, kaootiline, elav ja rahutu.

Vladimir Majakovskit kui vene futurismi üht peamist kirjanikku tuntakse eelkõige revolutsiooniliste luuletuste ja lisaks veel värsiridade omapärase graafilise paigutuse, nn Majakovski trepi tõttu.

hellaks, „pilveks pükstes“. Kindlasti ei sobinud bolševismiga kristlikud motiivid: Majakovski kuulutab ennast poeemis kolmeteistkümnendaks apostlik. Kuigi „Pilv pükstes“ räägib ühiskonna uueks loomisest, käsitleb see ka minajutustaja isiklikke võitlusi, kannatusi ja hirme. Majakovski saatuse oli karm: see rahvavõim, kellele ta kirjutas, kuulutas ta sobimatuks. Lenin tembeldas Majakovski loomingu „huligaankommunismiks“. See oli lõpu algus. Majakovski enesetapuse kõlab vastu futurismi romantiline utopia, millest reaalsuses sai õudusunenägu.

Majakovski hakkas 1919. aastal tegema aktiivselt kaastööd Vene telegraafiagentuurile ROSTA, koostades agitatsioonilis-satiirilisi plakateid, mida kutsuti ROSTA akendeks (postrid olid kleebitud akendele). Eesti kultuuris on ROSTA akendel oma tähendus. 1987. aastal alustas tegutsemist Tartu Muusikapäevade jaoks loodud muusikaprojekt „ROSTA Aknad“, mille eesmärk oli ühendada Majakovski luule rokkmuusikaga. Nende tuntuim esitus on laul „Kuulake“, mida traditsiooniliselt on esitanud Peeter Volkonski, laulusõnad on võetud Majakovski samanimelisest luuletusest.

1. Analüüsi Majakovski poeemi „Armas-tan“. Kirjelda Majakovski luule-mina suhteid armastusega. Oma väited varusta sobivate tsitaatidega.
2. Iseloomusta Majakovski luulekeele eri-pära.
3. Võrdle omal valikul mõnda Majakovski ja eesti punkluuletaja sotsiaalse sisuga teksti. Kirjuta saadud tulemustest lühiessee.

4. Selgita futuristide hoiakuid, lähtudes muuhulgas ka Marinetti kuulsast lausest „Kihutav võidusõiduauto, mis sarnaneb suurtükikuuliga, on kaunim Samothrake Nikest!“ ja vene futuristide manifesti peal-kirjast „Kõrvakiil avaliku arvamuse pihta“ (David Burliuk, Aleksander Krušenjuk, Vladi-mir Majakovski ja Viktor Hlebnikov, 1917).

Lisamaterjale

Võrguväljaanne Ninniku. Loe Filippo Mari-netti luuletusi Johannes Semperi tõlkes.

ERRi arhiiv. Kuula Majakovskit oma luulet esitamas.

ERRi arhiiv. Kuula Mikk Mikiveri lugemas Majakovski luuletust „Poeem Vladimir I. Leninile“.

Youtube ja blogi. Loe Vladimir Majakovski luuletust „Kuulake“ blogis „Luuleleid“ ja kuula seda Peeter Volkonski esitu-ses öölaulupeol „Järjepidevus“ 2013. aastal.¹ ja ²

5 VABAVÄRSI AJALUGU II: modernismi tippphetk ja T. S. Eliot

Modernism on väga lai mõiste. 20. sajandi Euroopa vaimuloos on moder-nismil võtmeroll: sümbolism, futurism, sürrealism, ekspressionism ja eksis-tentsialism liigitatakse kõik modernismi alla, hoolimata sellest, et nimetatud voolud olid mõnikord omavahel vaat et vaenujalal. Maailmavaateliselt on modernism seotud teaduse arengu, linnastumise ja industrialiseerimisega – edusammud tehnikas ja teaduses muutsid igapäevast elu ja arusaamu maa-ilmast, aga väljendusid ka suurtes kataklüsmides nagu Esimene maailma-sõda, mille traumaatiline kogemus avaldas modernismi arengule otsest mõju. Modernism kajastas täiesti uut ajastut, mis nõudis uusi väljendusvahendeid ja isikupärase häälega autoreid. Sestap võib öelda, et modernism laiendas maailmatunnetamise piire, pakkudes inimteadvuse kirjeldamiseks senisest palju avaramaid intellektuaalseid võimalusi. Futurism kuulutas uutlaadi ini-mest senisest urbaansemas, tempokamas ja mehaanilisemas maailmas.